

Miks ei järgnenud Alfred Waga raamatule "Eesti kunsti ajalugu I" teist ja kolmandat osa?

Mari Nõmmela

■ 1932. aastal avaldas Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus Alfred Waga raamatu "Eesti kunsti ajalugu I. Keskaeg" (357 lk., 153 illustr.). Tiitellehel pealkirja täiendav tekst "Mit einem deutschen Referat: Kunstgeschichte Estlands I. Mittelalter" viitab ootuspäraselt nii eesti kui ka saksa keelt kõnelevale lugejaskonnale. Nagu autor raamatu eessõnas selgitab, oli koguteos kavandatud kolmeosaliseks: I – keskaja kunst, II – renessanss ja barokk ja III osa – uuema aja kunst. Keskaja kunsti osa on jaotatud omakorda neljaks peatükkiks: 1. Kindlusarhitektuur; 2. Kiriklik arhitektuur; 3. Kloostrid ja 4. Raidkunst. Viimases peatükis on juttu nii keskaegsest raidkunstist kui ka maalikunstist, samuti on sinna juurde lisatud "Eesti keskaegse kunsti seisukoht Põhjamaade kunsti arengutees". Raamatu lõpus on illustratsioonide loetelu, nimede register ning eesti- ja saksakeelne oskussõnastik. Viimases ei selgitata küll kasutatud mõistete tähendusi, vaid antakse kunstiajaloo terminoloogia paralleelselt eesti ja saksa keeles, – valdav enamik selleks ajaks trükiti ilmunud kunstiajaloolisest kirjandusest oli ju saksakeelne. Et raamatu koostaja oli mõelnud ka lugejatele väljaspool Eestit, sellele viitavad illustratsioonide ning jooniste eesti-, prantsus-, inglise- ja saksakeelsed seletused. Sama eesmärki teenib 52-leheküljeline saksakeelne refereering. Iga peatüki lõpus on esitatud allikmaterjalide loetelu.

Alfred Vaga elu ja tegevust on käsitlenud Harry Liivrand 1989. aastal ilmunud artiklis

"Kunstiteadlane Alfred Vaga".¹ Peatudes "Eesti kunsti ajalool", kirjutab H. Liivrand, et raamatu II ja III köite väljaandmiseks käisid läbirääkimised veel 1938. aastal, kuid teadmata põhjustel asi trükkimiseni ei jõudnud, ka polevat midagi teada käsikirjade saatusest. "On kahju, et kaasajal jäi teos ilma pädevast retseptsioonist, aga eks näidanud see ilmumisaegse kunstiteaduse hetkeseisu."²

Käesolevas artiklis tutvustatakse "Eesti kunsti ajalugu I" kirjastamisega tekinud probleeme üksikasjalisemalt. Samuti antakse ülevaade Alfred Vaga raamatu retseptsioonist, mis oli 1930. aastatel piisavalt ulatuslik, et saada vastust küsimusele, miks Alfred Waga algupärase "Eesti kunsti ajaloo" järgmised osad jäid ilmumata.

Raamatu autori nime kirjutamisel on järgitud Alfred Waga enda poolt tema eluajal kasutamist leidnud kirjaviisi.

Esimese "Eesti kunsti ajaloo" koostaja Alfred Waga (1895–1980)

"Eesti kunsti ajaloo" ilmumise ajal elas Alfred Waga Tartus. Erinevalt oma vendadest August ja Voldemar Vagast puudus tal erialane ülikooliharidus ja magistrikraad. Kunstiteaduses oli ta iseõppija. Gümnaasiumiaastail oli

¹ H. Liivrand. Kunstiteadlane Alfred Vaga. – Kogude teatmik RKM. Bibliograafia. Tallinn, 1989, lk. 24–37.

² Samas, lk. 37.

kunstiandeline noormees teinud märkimisväärsid edusamme, õppides A. Laikmaa ateljee koolis joonistamist ja maalimist, seejärel täiendanud ennast Peterburis A. Benois' juures, kuulates samas ka kunstiajaloo loenguid. Varakult iseseisvat elu alustanuna oli ta otsutanud sõjaväelase elukutse kasuks ja asunud edasi õppima Venemaal lipnike kooli. Aastatel 1915–1917 osales ta vabatahtlikuna maailmasõjas, seejärel rivoihvitserina Vabadussõjas, sõja lõppedes aga teenis diviisi staabis staabiülema kohusetäitjana. 1921. aastal läks Alfred Waga kaptendi auastmes erru ja hakkas leiba teenima ajakirjanduses, pühendudes samaaegselt kunstiteaduslikule tegevusele. 6. oktoobril 1921 ilmus Päevalahes temalt esimene kunstiteemaline artikkel "Kunsti ja kultuurvara kaitseks". Sõjaväelase elukutse vahetamine ajakirjaniku töö vastu ei valmistanud talle raskusi – juba Vabadussõja-aastail võis ajalehedes kohata sõjakirjsaatja A. Waga nime. Diiviisistaabi adjutandina töötades oli tal hea ülevaade nii Vabadussõja käigust kui ka kõrgema juhtkonna tegevusest ja 1923. aastal ilmus tema sulest taskuväljaandeline raamat "Wiru wärend Wabadussõjas" I, mis kujutab endast sõjasündmuste dokumenteeritud kroonikat. Selleks ajaks oli A. Wagalt ilmunud ka kümnekond kunstiteemalist artiklit.

Aastatel 1921–1928, kui vennad August ja Voldemar olid asunud Tartusse ülikooliharidust omandama, teadustööd tegema ja pedagoogiametit pidama, elas Alfred Waga Tallinnas. Ta sueldus energiliselt kodulinna kunstiellu, kirjutas artikleid, organiseeris näitusi, töötas 1926–1928 Tallinna Eesti Muuseumi kunstiosakonnas, aidates kaasa muuseumi kogude ümberkorraldamisele Eesti Kunstimuuseumiks.

1928. aastal asub ka Alfred Waga Tartusse. Tartu perioodil, aastatel 1928–1934 ilmub temalt kaks raamatut: "Johann Köler" (1931)

ja "Eesti kunsti ajalugu I. Keskaeg" (1932). Samal ajal avaldab ta jätkuvalt artikleid, kusjuures tema poolt käsitletavate teemade valdkond on lai: muuseumitoö reorganiseerimisest kultuurivarade kaitse ja muinsuskaitsesüsteemi korraldamiseni; kunstiühingute probleemidest näitusetegevuseni ja näitustel eksponeeritud kunsti, sh. ka väliskunsti arvustamiseni. Tema töödes tõuseb esile rida kunstnikunimesid, nagu H. Laikmaa, J. Köler, J. Koort, N. Triik, K. Mägi jt., kelle loomingut Alfred Waga oma artiklites käsitles ja kõrgelt hindas. Eesti kaasaeget kunsti arvustab ta aga kaunis teravalt, mistööta tema kirjutised tekitavad poleemikat nii kunsti- kui ka kirjandusringkondades. Süstemaatiline enesetäidamine ja kunstiajaloo lisse uurimistöösse süvenemine viisid Alfred Waga juba kaugemate eesmärkide püstitamiseni, kui seda oli ainult jooksva näitusekriitika tegelemine. 8. novembri 1924. aasta Postimehe "Päevauudistes" ilmub teade: "Haridusministeeriumi nõukogu otsustas [– – –] anda laenu Alfred Waga'le 20.000 mrk. Eesti kunstiajaloo materjalide muretsemiseks."³ Et Alfred Waga tegeleb kaasaja kunstielu probleemide kõrval eesmärgikindlalt Eesti vanema kunstiloo uurimisega, kinnitavad juba 1928. aastal Tallinnas Haridusseltsi poolt korraldatud A. Waga loengud vanemast arhitektuurist⁴ ja Tartu ülikooli peahoones peetud rahvaülikooli loengud Eesti kunsti ajaloost.⁵ 1928. aasta 1. septembri Postimehes avaldab Alfred Waga pikema asjakohase retsensiooni Lundis ilmunud Helge Kjellini Karja kiriku monograafia kohta.⁶ Tartu ülikooli kunstiajaloo professori H. Kjellini üks õpilasi Voldemar Vaga märgib kunstiajaloliselt tähtsa teose ilmumist omapoolse lühitutvustusega ajakirjas Taie.⁷

Tartusse elama asunud, osaleb Alfred Waga 1929. aastal koos Harri Moora, Otto Freymuthi, Peeter Treibergi (Tarveli) jt. ajaloolastega Õpetatud Eesti Seltsi kunstiajaloo- ja muinsusesektsiooni asutamisel. Teatavasti võttis sektsioon eesmärgiks hakata juhtima ülikoolilinnas kunstiajaloolist uurimistööd, muinsuskaitsealast tegevust ja suunama museoloogilist tööd ERM-is. Alfred Waga valiti sektsiooni sekretäriks ja tema oli ka see, kes tegi ettepaneku nõuda Rootsli lahkunud kunstiajaloprofessorilt Helge Kjellinilt tagasi Eesti kirikute ja neis asuvate varade kohta käivad materjalid. Waga tegi ŒS-i sektsiooni

³ Päevauudised. – Postimees 8.XI 1924, nr. 303.

⁴ 10. märtsil 1928 loengusari "Vana Tallinna kindlused ja kunstiesemed". – Taie 1928, nr. 1, lk. 55.

⁵ Päevauudised. – Postimees 12.XI 1928, nr. 309.

⁶ A. Waga. Helge Kjellin, Die Kirche zu Karris auf Oesel und Ihre Beziehungen zu Gotland. – Postimees 1.IX 1928, nr. 237.

⁷ V. Vaga. Helge Kjellin, Die Kirche zu Gotland. Lund 1928. C. V. K. Cleerup. – Taie 1928, nr. 3, lk. 165.

koosolekutel veel mitmeid teisigi ettepanekuid kirikute teadusliku kirjeldamise ja muinsuskaitse alla võetavate varade kohta.⁸

Lühikest aega, aastatel 1931–1932 töötab Alfred Waga Eesti Entsüklopeedia kunstiosakonna toimetajana, koostades märksõnade körvalt ka Eesti vanema kunsti, s.o. balti kunsti peatüki, mis ilmus Eesti Entsüklopeedia esimeses osas.⁹ Seda kirjutist retsenseerides leibab Kompus, et olukorras, kus W. Neumanni balti kunsti käsitlused olid juba vananenud, H. Kjellini monograafia Karja kiriku kohta ja H. Pirangi balti härrastemaja teemaline uurimus¹⁰ aga "[—] nii vajalised ja teretulnud kui nad ongi, ei asenda ometi kuidagi puuduvat süsteematiplist ajalugu. Siin nüüd on tõesti augutäitjaks A. Vaga artikkel balti kunstist Eesti Entsüklopeedias, nii summaarne, nagu ta parataamtult leksikoni osana peabki olema."¹¹

Alfred Waga ja Eesti Kirjanduse Selts

1929. aasta kevadel võttis Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus enda peale Alfred Waga käsiskirja "Eesti kunsti ajalugu" kirjastamise. Sellest perioodist on koondatud Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi materjalid "EKS ja Vaga, Alfred – autor. Kirjavahetus 5.VI 1929–18.VI 1937".¹² Säilinud kirjavahetus pole kaugeltki täielik, kuid annab siiski mõningase pildi raamatu kirjastamise taustast.

19. märtsil 1929. aastal kirjutab Alfred Waga Friedeber特 Tuglaile kirja (vt. kirja kopiaid), milles ta teeb ettepaneku Eesti Kirjanduse Seltsile välja anda "Eesti kunsti ajalugu". Sellele pöördumisele saab Waga Tuglaselt ilmselt positiivse vastuse, sest tema järgmine kiri 5. juunist 1929 sisaldab juba mitmeid koos-

19. märtsil 1929a.

u.a.

hra Fr. Tuglas.

Tahan Teid Eesti Kirjanduse Seltsis algatada minue "Eesti kunsti ajaloo" kirjastamise küsimus. Teos koosneb neljast osast – 1) Kunst Eestis keskajal (1200–1550), 2) Renessanss ja barokkaeg (1550–1770), 3) Balti kunsti egiptši (1770–1900) ja 4) Eesti uuen kunst (1900–1929) – ning annab ülevaate ehituskunsti, skulptuuri, maalikunsti, graafiliste kunsti'de ja rakenduskunsti arenevatest Eestis. Kuna ma selle teose kirjutamiseks kasutanud olen kõiki sini avaldatud ning osalt ka avaledamatuid alikaid ja murimismaterjala, saanuti isiklikult pidavalt enam kui nelja aasta kestel koolumaa vähenenud kunstilist minerviku riisides nii moniži seni täiesti puhendumata kunstiajalolise probleemi valgustamiseks väestutluse materjale olen leida saanud, enan, et minu teos, kui ainulaadilisus muis kehras kunsti kirjanduses, tohiks väärinda teatata tähelepanu. Hassavalt ultiordanud jaotusele võiks saanat ilmunda neljas vihku, millest igaineks sisaldaks ca 6 tüüpiprogrammat teuti ja ca 4 proognat pilte, muga iga vihku ca 10 tüüpiprogrammat ümbes, "Loomingu" kaustas. Sooviksin, et raamat saaks tänitund võimalikult riitipaberil ning et kaks siinest vihku saaks kirjastatud veel käesoleval aastal, kolmas ja neljas vihku aga televa aasta kestel. Esimene vihku on täpsasti tüüpivelnis, nii et kirjastamine võiks kohetankistatult algada; tised vihku on ka üldiselt koostatud, kuid neis on veel lahtici käsitsi, mida ulzesiva suure joonisel kindlasti lõvada loptada. Kui Eesti Kirjanduse Selts põhjusel hõis peab olema minu raamatu kirjastamisenist oma peale võtma, häkkun kaal muel, et see asja lojalitekuks otsustamiseks käsikirja läbiväeatamise võtaksite oma huolikes.

Sugava Engupidamisega

Alfr. Waga

⁸ EAA, f. 2569, n. 1, s. 141, lk. 24 ja 78–79.

⁹ A. W(aga). Balti kunst. – Eesti Entsüklopeedia I. K./Ü. "Loodus", Tartu, 1932, lk. 828–840.

¹⁰ H. Pirang. Das baltische Herrenhaus I–III. Riga, 1926–1930.

¹¹ H. Kompus. Balti kunst Eesti Entsüklopeedias. – Kunst ja Kirjandus 1932, nr. 12, lk. 48.

¹² KM KA, f. 16, M. 214:3

töötettepanekuid Eesti Kirjanduse Seltsile (edaspidi EKS). Kirjas on juttu ka kirjastamisele mineva kunstiajaloo raamatu ilmumise tähtaegadest (1. vihik – 1.XI 1929; 2. vihik – 1.V 1930; 3. vihik – 1.XI 1930; 4. vihik – 1.V 1931), honorarist, autorieksemplaride arvust, tiraaziist, paberist, formaadist, klišeedest jms. A. Waga kirjale on seltsi Büroojuhataja Herman Evert hiljem juurde lisanud märkuse, mida tasub siinkohal Alfred Waga kui isiku tutvustamiseks tsiteerida: "A. Waga teatab, et kui kindel pole teose avaldamine tänavu, siis ta käsikirja ei esita ja võtab oma ettepaneku üldse tagasi."

Järgmine Alfred Waga pöördumine F. Tuglase poole on 8. jaanuaril 1930. Waga palub kirjas "võimalikult kõige lähemail päevil otsustamisele võtta [– –] "Eesti kunsti ajaloo" esimese osa kirjastamise küsimus". Kirjast selgub, et Waga on muutnud raamatu jaotust neljast osast kolmeks ja teinud mitmeid muid mööndusi kirjastamiskulude vähendamiseks. Lõpuks ta lisab: "Kui kirjastus ennast praegu kõigi kolme osa väljaandmisega ei taha siduda, võiks teiste kirjutamise küsimus prae-gu lahtiseks jäädä. Minu tungivaks sooviks oleks, et esimene osa saaks võimalikult mai kuus välja antud."

25. veebruaril 1930 sõlmibki EKS-i kirjastus Alfred Wagaga kirjastamislepingu. Paraku jääb täitumata Waga soov näha "Eesti kunsti ajalugu" juba maikuus trükis ilmununa. Otse vastupidi, siitpeale algavad lepingupoolte omavalised möödarääkimised ja tähtaegadest mittekinnipidamised. Raske on objektiivselt hinnata, millise osapoole, kas autori, kirjastuse või trükkikoja "Postimees" süül takerdub raamatu trükkimine 1930. aastal.

10. aprillil 1930 kirjutab Alfred Waga EKS-le ja palub tiraaziist 50 kuni 100 eksemplarit trükkida kriiptaberile, neist viis raamatut arvata autorieksemplaride hulka. 21. juunil s.a. saadab EKS Wagale meeldetuletuse, et käsikiri on trükkikojas laotud, kuid autor pole seda vaatamas käinud. 26. juunil vastab Waga, et "Postimehe" trükkikojas on ikka veel neli klišeed tegemata, ülejäänu eest hoolitseb ta ise. Esimete poognate ladumise ajal tekkisid

aga erimeelsused autori ja kirjastuse keelelise korrektori vahel. Nimelt oli korrektor nõudnud nimetavas käändes "Tallinn" asemel "Tallinna" kasutamist, Alfred Waga pidas jälle õigeks nimekuju "Tallinn". Oma seisukohad esitab Waga 4. septembril 1930 EKS-le kirjali-kult. Kuu aega hiljem avaldab selle kirja 3. oktoobri Päevaleht artiklis "Kas "Tallinn" wõi "Tallinna"?", alapealkirjaga "Huvitav kirjan-duslik tüli Tartus. Eesti Kirjanduse Selts tahab vägivaldselt pealinna nime muuta. Asi lä-heb kohtusse". Ajaleht avalikustab tüli, selgi-tades osapoolte arvamusi.¹³

Küsimuse pidanuks lahendama seltsi esimees Friedeber特 Tuglas, kes kuulutas end vaid-lusküsimuses erapooletuks. Erapooletuks jäi ka Eesti Kirjanduse Seltsi teaduslik sekretär, ametikoha järgi seltsi väljaannete "pearedaktor" Daniel Palgi. Asi anti lahendada Eesti Õigekeelsuse Sõnaraamatu toimetajale Johannes Voldemar Veskle, kes teatas, et peab ko-hanimena õigeks "Tallinna", kuid ei tee raamatu autorile selles suhtes takistusi. Seega, küsimus tuli ikkagi seltsil lahendada ja nii pöörusid Tuglas ja Palgi seltsi abiesimeeste professor Albert Saareste ja direktor Jaan Roosi poole. Mõlema seisukoht oli – "Tallinna". Sel-lest teatati nüüd Alfred Wagale, lisades juur-de, et nimekuju "Tallinna" pannakse lähiaas-tail ka ametlikult maksma. "Eesti kunsti ajalugu" oleks vaid hea võimalus uue nimekuju propageerimiseks, sest tekstis esineb vaidlus-alune kohanimi nimetavas käändes üle 200 korra, lisaks veel juuresolevate pilte all nel-jas kleeles. Sellise seisukoha peale vastanud Alfred Waga, et ta keeldub seltsi poolt paku-tavast nimekujust. Päevaleht toob ära Waga keelumise põhjendused:

"Igalt ajalooliselt teoselt on endastmõis-teawalt nõutaw täpsus nimedes. Kui mõni kohanimi esineb kirjanduses, ürikutes wõi te-gelikus elus mitmel kujul, siis ei tohi autorile ette kirjutada, missugust nende hulgast ta peab lugema täpseks, waid see on loomulikult tema enese otsustada.

Nimekuju "Tallinna", mille tarvitamist minult nõutakse, ei ole kunagi olnud linna te-gelikuks nimeks. See osutub ainult uueks, weil ettepanekujärgus olewaks nimeks, mis pole seni leida suutnud tähele pandawaat poolehoi-du, hoopis kõnelemata seaduslikust maksma-panekust.

¹³ Kas "Tallinn" wõi "Tallinna"? – Päevaleht 3. X 1930, nr. 269.

Nimekuju "Tallinn", mida tarwitan ja loen täpseks, on linna ammune, aastakümneid tegelikult tarwitusel olnud nimi, ametlikult maksew ka tänapäewal nii kodu kui ka wälismaal. Kirjanduse Seltsil ei peaks olema teadmata, et linnawalitsus seda nimekuju muuta ei kawatse ning et seetõttu uue nimekuju maksmapanekuks seaduslikul teel pole wähemaidki wäljawaateid.

Lähtudes eelöeldust, peaks olema selge, et nõuda nimekuju "Tallinna" tarvitamist, tähendaks nõuda korduwa ebatäpsuse wiimist minu teosesse. Endastmõistetawalt ei saa ma sellele nõudmisele teisiti reageerida, kui kategoorilise keeldumisega. Kui Kirjanduse Selts on oma ülesandeks wõtnud meie pealinna nime muutmise propageerimise, peaks ta selleks walima korralikumad abinõud. Püüdu autoritele peale suruda uut nimekuju enne kui see on ametlikult maksma pandud, ei saa igatahes lugeda korrektseks, mida kui autor ja Kirj. Seltsi liige loen enesele õiguse olewat awaldada."

Päävaleht teatab veel, et Waga kirjaliku keeldumise peale olevat Eesti Kirjanduse Seltsi suusõnaline vastus olnud kategooriline – selts tühistab "Eesti kunsti ajaloo" kirjastamise lepingu, nõudes autorilt sisse kõik seni tehtud trüki- ja kliseekulud. Alfred Waga omakorda jälle on seisukohal, et raamatu kirjastamislepingu tühistamine seltsi juhtkonna poolt on ebaseaduslik, ja lubab oma huvide kaitseks pöörduda kohtusse. Päävalehe sõnul jälgib Eesti avalikkus ajakirjanduse vahendusel teavaks saanud tüli suure huviga.¹⁴

Seda pikka ja segast lugu kommenteerides võib öelda, et vastuseks Alfred Waga 4. septembri kirjale saadab EKS töepooltest neli päeva hiljem, 8. septembril hoiatuse raamatu trükikimise takistamise puhul leping tühistada ja väljamakstud avanss koos tehtud kulutustega kohtu teel sisse nõuda. Kirjalikku vastust soovitakse "seltsi büroole hiljemalt reedeks, 12. skp. kell 12". A. Waga vastab 11. septembril, et "nimekuju küsimus on sisuline küsimus ja selle otsustajaks on autor, mitte kirjastaja", lisades muu hulgas, et ka tema pöördub oma huvide kaitseks kohtu poole. Selle peale teatab EKS 13. septembri kirjas, et kirjastusleping on tühistatud, "Eesti kunsti ajaloo" trükikimine trükkkojas seisma pandud ja autorilt nõutakse tagasi avanss. 26. septembril saadab

selts Wagale kulude arve, mis koos avansiga kokku on 783 krooni ja 21 senti.

5. oktoobri Päävaleht jätkab raamatu väljaandmisega tekkinud probleemide valgustamist artiklis "Segased lood Eesti Kirjanduse Seltsis", alapealkirjaga "Kes tühistas "Eesti kunsti ajaloo" kirjastuslepingu?" Ajalehe teatel on kohanime "Tallinn" või "Tallinna" tarvitamise pärast alanud tüli A. Waga ja Eesti Kirjanduse Seltsi vahel jõudnud kohtusse. Nendele seltsi eestseisuse liikmetele, kes pärast suvepuhkust polnud veel kokku saanud, olevat asjade selline käik tulnud üllatusena. Artiklist selgub veel, et juriidilistes küsimustes Eesti Kirjanduse Seltsi esindava eestseisuse ja A. Waga vahelisel kirjastuslepingul olid esimehe Tuglase ja laekahoidja Richard Kleisi allkirjad, kirjastuslepingu tühistamise teade kandis aga ainult "büroojuhataja", s.o. Friedebert Tuglase allkirja. Seepärast on 6. oktoobriks kokku kutsutud Eesti Kirjanduse Seltsi erakorraline koosolek.¹⁵

Vennad August ja Voldemar Vaga kuulusid Eesti Kirjanduse Seltsi vastavalt 1926. ja 1927. aastast peale. Voldemar Vaga oli valitud aastatel 1926–1928 seltsi ajalootoimkonna liikmeiks, August Vaga kuulus 1930–1932 kodusuurimise toimkonda. Alfred Vaga astus EKS-i liikmeiks 1930. aastal. Seltsi kirjastuskomisjoni aruandest nähtub, et pärast Päävalehe artikleid on A. Waga "Eesti kunsti ajaloo" avaldamist arutatud 5. ja 12. septembri koosolekul. Nii kirjastuskomisjon, kuhu kuulusid tol korral H. Kruus, A. Oras, J. Roos ja P. Treiberg (Tarvel), kui ka keeletoimkond eesotsas juhataja A. Saareste ja abijuhataja J. Avavikuga toetasid jätkuvalt nimekuju "Tallinna", kuid seda ei kiitnud heaks EKS-i eestseisus ning lõplik otsus selles küsimuses jäeti kinnitamata.¹⁶

Kultuuriloolise arhiivi materjalide põhjal võib öelda, et tegelikult oli EKS-i 8., 13. ja 26. septembri kirjadele alla kirjutanud mitte Tuglas, vaid büroojuhataja H. Evert, kes tavalliselt kirjastuskomisjoni otsuseid ka protokolallis. EKS-i põhikirja järgi pidanuks aga selle-

¹⁴ Kas "Tallinn" wõi "Tallinna"? – Päävaleht 3. X 1930, nr. 269.

¹⁵ Segased lood Eesti Kirjanduse Seltsis. – Päävaleht 5. X 1930, nr. 271.

¹⁶ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat XIV (1930). EKS Kirjastus Tartus, 1931, lk. 9–12.

laadseid küsimusi lahendama seltsi eestseisus. 1. oktoobril 1930 saigi selts notar H. Vihalemma büroost kirja, kus teatati, et Alfred Waga on volitanud advokaat V. Jaurami enda eest EKS-i eestseisusega raamatu kirjastamise küsimuses läbirääkimisi jätkama.

Mõne kuu möödudes olid osapooltel küsimused ilmselt selgesks vaieldud, sest 19. detsembril 1930 on EKS saatnud A. Wagale kirja, milles öeldakse, et selts peab vajalikuks "Eesti kunsti ajaloo" trükis ilmumist ja seda hiljemalt veebruaris 1931. Seoses sellega palutakse Wagal käsikiri kirjastusele üle anda "külalalt varakult". Kiri jääb välja saatmata, sest samal päeval saabub Waga kiri, milles palutakse saksakeelse resümee tölkimiseks maksata 100 krooni autori honorari arvelt. Ilmselt pole selts sellega nōus olnud, sest Waga kordab oma palvet veel 22. detsembril 1930 ja 12. märtsil 1931.

Vahepeal on aasta möödunud. 29. oktoobril 1931 koostab EKS-i teaduslik sekretär D. Palgi Alfred Wagale ametliku pöördumise: "[---] palun Teilt kindlat vastust, millal saate ära anda kõik käsikirja ja ühtlasi muidugi kõige kindlamat kinnipidamist antud lubadusest. Palun kohe vastata ka sel juhul, kui "Eesti Kunstiajalugu I" peab jääma kõnesolevast aastast välja." Ilmselt polnud Alfred Waga EKS-i kirjale vastanud, sest kirjastuses asutakse koostama uut märgukirja Wagale. H. Everti kirja mustandit on D. Palgi, pärast konsulteerimist J. Roosiga veel omalt poolt täiendanud. Selles EKS-i kirjas nr. 4616, 10. detsembrist 1931 öeldakse, et Alfred Waga on korduvalt rikkunud kirjastuslepingu punkti, mis näeb ette käsikirja tähtaegset esitamist. Kuupäevadest 30. IV 1930 ja 31. XII 1930 on autor oma voliliselt üle läinud, lisaks jätnud täitmata seltsi liikmetele korduvalt suusõnal antud lubadused. Seefttu on "raamatu ilmumise viibimine tekitanud seltsile suurt kahju". Selts on nōus välja pakkuma käsikirja esitamise viimase tähtajana 5. I 1932. Tähtajast mitte kinni pidamisel tasub autor kõik kahjud ja tagastab honorari EKS-le. Seltsi ametliku hoiatuse peale vastab Alfred Waga, et "tähtaeg on talle vastuvõetav". Selle peale saadetakse autorile hoiatus, et kui käsikirja täies ulatuses koos piltidega 5. jaanuariks 1932 kirjastusele üle ei anta, "alustab selts kulude sissenõudmist ilma seltest teatamata". 5. jaanuariks 1932 ei olnud

kirjastusse jõudnud Alfred Waga käsikirjast 4 poognat puuduvat teksti ega saksakeelset resümeed.

19. jaanuaril 1932 kirjutasid F. Tuglas, R. Kleis ja H. Evert EKS-i nimel alla Alfred Waga võlavekslile. Asja juriidilist poolt asus seltsi poolt ajama notar I. Reiman.

Tundub, et juristide teistkordne sekkumine EKS-i ja Alfred Waga vahelistesesse probleemidesse lahendab lõpuks raamatu väljaandmise küsimuse. 27. aprillil 1932 sai EKS A. Wagalt kaks kirja. Esimeses teatab autor, et loodab paari nädala jooksul raamatu trükkimise lõpuni viia, "seda loomulikult eeldusel, et Kirj. Selts uue aktsiooniga asjade käiku ei sega". Teises kirjas ta kinnitab seltsile, et on nōus "oma arvele võtma "Eesti kunstiajaloo" saksakeelse kokkuvõtte kolmanda ja neljanda trükipoogna ladumise-, trükkimise- ja paberikulud". Seega siis jätkub "Eesti kunsti ajaloo" trükkimine. Vahepeal oli seltsi sekretär saanud tutvuda raamatu saksakeelse resümeega ning leidnud seal kohti, mis vajasid tema arvates parandamist. Ta kirjutas sellest 4. augustil 1932 Wagale ja soovitas lasta tölke üle vadata mõnel "autoriteetsel asjatundjal", nagu näiteks O. Freymuthil ülikooli raamatukogust. Waga vastab D. Palgile, et "on solvunud", sest tema saksa keele oskuse ja kokkuvõtte korralikkuse üle võivat otsustada teised alles siis, kui ta ise tunnistab selle trükkivalmiks. "Asjatundja" kohta aga ütleb: "... hr. Freymuth'i parandustest on suur osa minule täitsa vastuvõtmatuud, kuid tingitud maitsest, mitte vigadest."

1933. aastal toimusid Eesti Kirjanduse Seltsi toimkondades ümbervalimised, kuid pinged seltsi liikmete H. Kruusi, R. Kleisi ja A. Waga vahel näisid püsivat. See peegeldub ka ajakirjanduses, kus osapooled väitlevad teravalt mitmetel teemadel, sh. eesti ajalugu käsitleva üldteose väljaandmisse küsimuse üle. Nimelt alustas K.-Ü. "Loodus" surteose "Eesti rahva ajalugu" väljaandmist, mille koostamisega olid seotud mitmed ülikooli inimesed ja EKS-i liikmed. 1932. aastal ilmuva koguteose I osa oli pühendatud muistsele iseseisvusajale ja raamatu kunstipeatüki autoriks oli Alfred Waga. Ajaloolises järgnevuses ülevaade 24 lehekügel hõlmab sõjalist ehituskunsti, kiriklikku ja kodanlikku ehituskunsti, skulptuuri, maali- ja rakenduskunsti kõige vanemast ajast XVI

sajandi alguseni, sarnanedes paljus "Eesti kunsti ajalugu I" käsitlusega.¹⁷ Hästi trükitud raamatus on rikkalikult fotosid, jooniseid, sh. ajalooteemalisi illustratsioone J. Püttsepalt. "Eesti rahva ajaloo" kohta nime all M.S. ilmunud retsensioonis Ajaloolises Ajakirjas nr. 3, mille vastutavaks toimetajaks on H. Kruus, leitakse aga kahetsusega, et "Looduse" poolt välja antud meeldiva välimusega teoses on palju "laialivalguvust" ja "sisulisi puudujääke".¹⁸ EKS-i kirjastuskomisjon asus vastukaaaluks arutama "ulatuslikuma ja põhjalikuma eesti ajaloo väljaandmist".¹⁹ Uue üldteose "Eesti Ajalugu" koostamist juhtis peatoimetajana H. Kruus, raamatu teise ja kolmada osa kunstiajaloo peatükkide kirjutamisse kaasati kunstiajaloolased R. Paris ja A. Tuulse.

Sõnasöda Alfred Waga ja Eesti Kirjanduse Seltsi vahel jätkub ajakirjanduses ka veel 1933. aastal. Üheks põhjuseks oli ilmselt pikaleveninud kunstiajaloo trükkimine, teiseks põhjuseks "Eesti Rahva Ajaloo" autoritele osaks saanud kriitika vms. Võib oletada, et Alfred Waga vastasseisus H. Kruusi, R. Kleisi ja teis-tega mängis oma osa tema sõjaväelase minevik ja maailmavaade. Ka Elo Tuglase mälestused raamatus "Tartu päevik. 1928–1941" kinnitavad, et A. Waga ei kuulunud nende perekonna suhtlusringi. 19. veebruari 1933. aasta Vabas Maas pöördus Alfred Waga artiklis "Kõik korras Eesti Kirjanduse Seltsis?" EKS-i juhtkonna poole, nõudes seltsi kõigil koosolekul tel arutatavate probleemide "täielikku avalikustamist". Muu hulgas heidab Waga Hans Kruusile – "kutselt ülikooli professorile" – ette ebaeetilist esinemist ülikooli kolleegide ja seltsi liikmete ees.²⁰

Kogu selle pika loo taustal oli 7. oktoobril 1932 ilmunud trükist Alfred Waga raamat "Eesti kunsti ajalugu I".²¹ Tagasihoidlikus pruunis kalingurköites raamatu väljaandmine oli kestnud kolm aastat. Tõsi, 1931. aasta oli Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastustegevusele ol-nud kesisem kui varasemad aastad ja aruan-netes tuukse põhjuseks majanduslikku kitsikust. Waga ajalooraamatu väljaandmist oli 1931. aastal arutatud veel õige mitmel korral. Võimalik, et käsikirja toimetamise eest, mis reeglina ei kuulunud autori kompetentsi, jä-tatis kirjastus autorile midagi tasumata, sest pärast raamatu ilmumist artiklis "Alfr. Waga süüdistus Eesti Kirjanduse Seltsi vastu" tea-

tab seltsi teaduslik sekretär D. Palgi ajalehes Vaba Maa, et selts "pole saanud rahuldada A. Waga ebaõigustatud rahalisi soove 1932. a. lõpus ja nüüd mõistab A. Waga EKS-i üle kohut".²²

"Eesti kunsti ajalugu I" ilmumise järel kes-tis kirjavahetus EKS-i ja Alfred Waga vahel edasi. 1932. aasta detsembris saatis selts kolm meeldetuletuskirja Wagale, milles palutakse üle anda trükkis ilmunud teose käsikiri koos illustratsioonide nimestikuga, mida võivat edaspidi kasutada ainult nende omanik – EKS. Kirjadele jättis autor, kes elas nüüd Tallinnas, vastamata. Seltsi 1934. aasta märkmetest sel-gub, et Alfred Waga on avaldanud soovi oma saamata honorari arvelt kasutada 100 krooni "Eesti kunsti ajalugu" II köite ettevalmistus-töödeks – Riiga sõiduks, ülesvõtete tegemiseks jms., kuid selts kavatas ka sellele Waga ette-paneküle vastata eitavalt. Kas oli seltsi keel-dumise põhjuseks ajalehes Kaja 8. augustil 1934 ilmunud teade, et Lõuna-Eestis lendleh-ti levitanud 12 vabadussõdalase hulgas on poliitilise politsei poolt vahi alla võetud ka "tuntud kultuuriajaloolane Alfred Waga"?²³ Igatahes on ajalehe väljalöige EKS-i 1934. aasta kirjavahetuse hulka pandud.

20. jaanuaril 1935 küsis Alfred Waga EKS-i kirjastuselt kättesaamata honorariosa kohta. Seltsilt eitava vastuse saanud, põhjendas ta 30. jaanuari kirjas uesti, miks pole käsikiri kir-jastuseni jõudnud: see olevat Postimehe trü-kikojast tagasi saaduna olnud "niivõrt määrdinud seisukorras, et see alalhoidu vaevalt oleks väärinud, osalt aga kasutasin selle raamatu saksakeelse kokkuvõtte algteksti koosta-miseks". Vastus aga EKS-i ei veennud ja käsi-

¹⁷ A. Waga. Kujutav kunst. – Eesti Rahva Ajalugu I. K./Ü. "Loodus", Tartu, lk. 565–589.

¹⁸ M. S. Muinasteadlik osa teoses "Eesti Rahva Ajalugu". – Ajalooline Ajakiri 1933, nr. 3, lk. 173–176.

¹⁹ J. Roos. Kirjastuskomisjoni 1932. aasta aruanne.

– Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat CVI (1932). EKS Kirjastus Tartus, 1933, lk. 9.

²⁰ A. Waga. Kõik korras Eesti Kirjanduse Seltsis? – Vaba Maa 19. II 1933, nr. 42.

²¹ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat XVI (1932). EKS Kirjastus Tartus, 1933, lk. 5.

²² D. Palgi. Alfr. Waga süüdistus Eesti Kirjanduse Seltsi vastu. – Vaba Maa 9. III 1933, nr. 57.

²³ Alfred Waga ülekuulamisel. – Kaja 8. VIII 1934, nr. 185.

kirja puudumise pärast keelduti ka edaspidi Wagale lõpparvet välja maksmast. Ühe põhjusena toodi nüüd ka "Eesti kunsti ajalugu I" tagasihoidlikku läbimüüki.

7. juunil 1937 kirjutas Alfred Waga Friedebert Tuglasele ja kurtis, et tal on honoriarina EKS kirjastuselt saada ligi 300 krooni, kuid: "...oodata, mil viimne eksemplar on müüdud Seltsi laost – selleks minu elupäevi vist küll ei jätku." Tuglas luges enne Soome sõitu Waga kirja läbi ja palus H. E. (verti)-I Wagale "asja selgitada". 18. juunil 1937 läkitas EKS Wagale selgitava vastuse, mis lõpeb järgmiselt: "Elevust raamatu ümber tekitada ja levikut tõsta aitaks kahtlemata teose järgnevate köidete ilmumine. Viimasel läbirääkimisel Teiega lootsite Teie peatselt valmis jõuda teise köite käsikirjaga. Oleme huvitatud selle töökäigust ja näeksime healmeelel selle esitamist varsti. Austavalt EKS."

Sellega lõpeb Eesti Kultuuriloolises Arhiivis kirjavahetus Alfred Waga ja EKS-i vahel.

Poleemikarohke 1932. aasta oli aga künstiajaloolasele Alfred Wagale viljakas. Lisaks kunstikriitikale ilmus tema nime all trükist kolm ülevaatlikku eesti kunsti käsitslust: Eesti Entsüklopeedias, "Eesti Rahva Ajaloos" ja "Eesti kunsti ajaloo" esimese osana.

"Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: Keskaeg" retseptsionist

Vaatamata ajakirjanduses ehk liigagi teravdatud poleemikale A. Waga raamatu avaldamise ümber, ilmus "Eesti kunsti ajalugu" I osa kohta kümnekond, valdavalt erapooletut arvustust. Nagu juba öeldud, oli lihtsas köites raamat mahukas, mille toimetamise ja trükkiks ettevalmistamise raskused oli autor põhilises osas enda peale võtnud. Arvustustes esile tõttetud mitmedki puudused tulenesid eeskätt n.-ö. ühe mehe töödest-tegemistest. Ajaloo-raamatu retsenseerimine ja toimetamine oleks "Eesti kunsti ajaloo" sisulisele küljele kindlasti kasuks tulnud.

²⁴ A. Waga. Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: Keskaeg. Tartu, 1932, lk. 5.

²⁵ Waga peab silmas W. Neumann "Grundriss einer Geschichle der bildenden Künste und des Kunstgewerbes Liv-, Est- und Kurland", Reval, 1887.

²⁶ A. Waga. Eesti kunsti ajalugu..., lk. 7

Autori neljalehekülgeline eessõna on põhjalik. Sissejuhatuses selgitatakse kõigepealt mõisteid "eesti kunst" ja "balti kunst". Alfred Waga rõhutab, et seoses Eesti riikliku iseseisvumisega tuleb ümber hinnata senine suhtumine mineviku kunstipärandisse: "On aeg aru saada, et nn. balti kunsti – niipalju kui ta on seotud meie maaga – ei saa eraldada, välja jätta eesti üldisest kunstiajaloost, et kõik, mis on sündinud aegade kestel kunstide alal meie kodumaal, kuulub kõige pealt e e s t i kunstiajaloosse, ükskõik kes ka olid selle loomingu kandjateks."²⁴ Kuni selle ajani mõisteti "eesti kunsti" all ikka kas siis eesti rahvusest kunstnikke loomingu, rahvusliku kooli järgi kunsti või siis pärast rahvuslikku ärkamisaega loodud kunsti. Tegemist on rahvuslikust alalhoiustinstiktist tingitud teadliku eemaldumisega Eestis aastasadade jooksul loodud nn. balti kunstist, mida käsitleti väljaspool eesti kunstiajalugu seisva nähtusena. "Balti kunstiperiood" oli kui "võõrapärane erijäär" meie kunstide arenguloos. Viidates rootsi ajaloolase J. Rooswali seisukohtadele, leiab A. Waga nüüd, et loomingu üldnimetusena peaks "balti kunst" säilima, sest "keskaegsel kunstigeograafilisel alal" tähistab see Balti mere äärsete maade kunsti.

"Eesti kunsti ajaloo" eessõna teises pooles kirjeldab Alfred Waga raamatu koostamisel tekinud raskusi. Allikmaterjalidesse suhtub ta kriitiliselt. Ainuke ülevaatlik keskaja kunsti käsitslus Eesti ja Läti kohta oli ilmunud 1887. aastal ning kõnesolevaks ajaks aegunud.²⁵ Waga hinnangul iseloomustab seni ilmunud kunstiajalooourimusi "vähesus, lüngalisus ja piiratud ulatus", pealegi tuli temal kõik eesti kunsti arenguloo seisukohalt ümber hinnata. Raamatu kirjutamist olevat raskendanud ka kunstiajaloolise terminoloogia väljakujunematus. 1927. aastal Akadeemilise Kirjandusühingu poolt välja antud kunstiajaloos oskussõnastikku, mille üks autoreid oli Voldemar Vaga, suhtub A. Waga samuti kriitiliselt, leides et see "pakub [– –] liiga väheste sõnadevaliku, pealegi osutub neist suur osa tarvitamiskõlbmatuks kas ebatäpsuse tõttu [– –] või oma liigse kunstlikkuse ja ilmetuse tõttu".²⁶

Eessõna lõpus sõnastab Alfred Waga oma raamatu eesmärgi: "Autor on [– –] püüdnud anda [– –] uuemaid käsitslusmeetodeid arvestavat, ometi laiemale lugejaskonnale

määratud teost, mis tõttu on välditud ääremärkusi, viiteid, tsitaate, [---] allikmaterjalide üksikasjalist loendit ning muid lugemist ras-kendavaid lisandeid, mis säärase ülevaatliku teose juures pole õieti tungivalt vajalikudki.”²⁷ Autor loodab, et avastatavatest puudustest hoolimata täidab raamat “provisoorse teose-na” temale pandud ülesande – täita lünk meie kehvas kunstiajaloolises kirjanduses ning mõ-juda virgutaval tulevastele uurijatele. Lõpuks lisab, et kokkuleppel Eesti Kirjanduse Seltsiga on talle jäetud vabadus tarvitada isiku- ja kohanimesid ning kunstiajaloolisi oskussõnu omal vastutusel. Muudes keelelistes küsimus-tes on kirjastuse keelelise korrektori seisuko-had olnud temale “mõõduandvateks”.

Eesti esimene kunstiajaloo ilmumine mär-giti ära ka Soomes: nimelt ilmus ajalehes Uusi Suomi värskelt ilmunud raamatu kohta arvus-tus, mida siinpool lahte tsiteeriti ajakirja Kunst ja Kirjandus 22. numbris.²⁸ Sama ajakirja 38. numbris arvustas “Eesti kunsti ajalugu” K. A. Hindrey.²⁹ Et esimene raamat on piisavalt mahukas, ootab Hindrey Wagalt, kes raamatu saatesõnas on “sümpaatselt tagasihoidlik”, edaspidi “kapitaalteose” kirjutamist. Valikuli-selt Waga seisukohti refereeinud, ütleb Hindrey: esiteks – “Eesti kunsti ajalugu” on omal alal põhjapanev teos, “esialgseks sündtee-siks ning vihjakaks igalepoole, kus on tühikuid, ettevalmistavaks teerajaks uutete uurimustele”; teiseks – raamatust saab ülikooli öppema-terjal erialadel, mis on seotud kunstiküsimus-tega; kolmandaks – raamatu teaduslikku ise-loomu süvendab saksakeelne kokkuvõte, kui-gi seal ja ka oskussõnastikus leidub mõningaid keelelisi vigu. Raamatuse lisatud plaanid ning pildid leiab arvustaja olevat hästi valitud. Lõpuks hindab K. A. Hindrey “Eesti kunsti aja-loo” ilmumist “kui lugupidamist ärateenivat suurt tööd”.

Varsti pärast seda ilmus ajakirjas Olion nr. 10-12 toimetaja Georg Naelapea artikkel “Al-fred Waga: Eesti kunsti ajalugu”.³⁰ Ka G. Nae-lapea tervitab esimese “Eesti kunsti ajaloos” ilmumist, sest sellel “ei ole eelkäijat, kui mit-te lugeda W. Neumannia a. 1887 ilmunud esik-teost”. Ta rõhutab veel kord Alfred Waga sei-sukohta nn. balti kunsti kuulumisest eesti ül-disesse kunstiajalukku, ja et senini on valesti tõlgendatud mõistet “eesti kunst” – kui üks-nes eesti rahvusest kunstnikke loomingut.

“Balti kunsti” tuleb hinnata kui üht perioodi eesti kunsti arenguloos. See uudne seisukoht on G. Naelapea arvates raamatu üks olulis viärtusi.

Positiivselt hindab ta ka autori aastatepi-kust eesti kunsti tundmaõppimist ja uurimist, seniste andmete kronoloogiliseks tervikuks koondamist ja süstematiserimist kunstiala-de kaupa. Naelapea kahtleb esimese algupära-se kunstiajaloo sisulise arvustamise võimalik-kuses: kas ikka leidub “kriitikut, kes riskiks ja söändaks asjatundjana tungida kõigile neile rohketele kunsti üksikaladele, mida pakub Eesti kunsti ajalugu, nimelt sama julgelt nagu autor, kes on ilma kaastoimetajateta toime tulnud suure tööga”? Raamatu tutvustus lõ-peb järelmärkusega: “Autor on edukalt võit-nud oma võitluse Eesti päälinna nimetuse alal: vastandina Seltsi tegelaste vaateile E e s t i k u n s t i a j a l u g u I tunneb vaid sõna T a l l i n n pro T a l l i n n a. Kas või seegi näide ei anna usku autori võimeisse?”³¹

Ajakirjanduses tekib uesti poleemika “Eesti kunsti ajaloos” ja selle autori ümber pärast Julius Genssi arvustuse ilmumist Olionis nr. 1 1933. aastal.³² J. Genss on seisukohal, et raamatu pealkiri “Eesti kunsti ajalugu” ei vas-ta selle sisule, sest eesti kunsti tema sealt ei leidnud. Eesti kunstiga seostub arvustajal Eesti Rahva Muuseumi kogudes talletatav, millega ta on tutvunud ka Tallgreni, Mannineni, Leinbocki jt. teaduslike tööde vahendusel. Julius Genss paneks raamatule pealkirjaks “Kunstide ajalugu Eestis” või “Eestimaa ku-jutav kunst”. Viimane variant ainult kinnitaks J. Rooswali “Balti-Põhja ala kunsti” teoriat.

²⁷ Samas, lk. 8

²⁸ Soome leht Alfred Vaga teosest “Eesti kunsti aja-lugu I”. Retsensiooni väljavõte “Uusi Suomist”. – Kunst ja Kirjandus 1933, nr. 22, lk. 88.

²⁹ K. A. Hindrey. Alfred Vaga. Eesti Kunsti Ajalugu. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjandus. – Kunst ja Kirjan-dus 1932, nr. 38, lk. 1050–1051.

³⁰ G. N. (aelapea). Alfred Vaga: Eesti kunsti ajalugu. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus – Olion 1932, nr. 10–12, lk. 279.

³¹ G. N. (aelapea). Alfred Vaga: Eesti kunsti ajalu-gu. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus – Olion 1932, nr. 10–12, lk. 279.

³² J. Genss. Alfred Waga: Eesti kunsti ajalugu. Esi-mene osa. Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus Tartus – Olion 1933, nr. 1 lk. 41.

Peale selle leiab Gensis, et rahvusliku teaduse arengu seisukohalt oleks kunstiajalooliste materjalide kogumine, kirjeldamine ja inventariseerimine "osutunud suuremaks kasuks kui esteetitsev kunstide ajalugu" ning tulevikus oleks üldse otstarbekohasem anda välja kunstialaseid käsiraamatuid. A. Waga raamatu järgnevates osades tahaks ta näha suuremal arvul "plaanimaterjali" ja muid lisasid, ning ta soovitab autoril võtta "töökavasse" ka rahvakunsti mälestised.

Alfred Waga vastab J. Gensis retsensioonile Olioni samas numbris. Ta tunnistab, et see on juba kolmas kord, kus ta on pidanud oma raamatu kaitseks sõna võtma, kuid J. Gensis arvustuse iseloom on teda eeskätt kui "eestlast haavanud". Ta küsib, kas Gensis arvates peab eestlane jäätma oma talupojakultuuri juurde, mida talletatakse Eesti Rahva Muuseumi kogudesse, aga Lääne kultuuri kunstilised avaldused Eestis, s.h. ka eesti rahvusest meistrite loodud raidkunsti teosed, ei tohi kuuluda "Eesti kunsti ajaloosse", vaid "kunstide ajalukku Eestis". J. Gensis poolt eeskujeks töodud baltisakslase G. Dehio kunstikäsiraamatu näidet kommenteerib ta teravalt: "Eesti uurijad, [– – –] need võiksid ja peaksid vaid materjale koguma ja *Handbuch'e* koostama. Külal siis härrad Jul. Gensis ja Co looks "sünteesi" ja kirjutaks kunstiajaloo..."³³

Kui K. A. Hindrey ja G. Naelapea kahtlecid, kas leidub erialainimest, kes võiks A. Waga kunstiajalugu sisuliselt objektiivselt retsenserrida, siis siinkirjutaja peab asjatundlikkuse poolest esiletoomist väärivaks kaht retsensiooni: Tartu ülikooli ajaloodotsendi Juhhan Vasara arvustust 1932. aasta Eesti Kirjanduse 12. numbris ja Elsbet Pareki ilmunud kirjutist 1933. aasta Ajaloolises Ajakirjas nr 2.

Asudes retsenseerima "Eesti kunsti ajaloo" esimest osa, leiab Juhhan Vasar, et Alfred Waga on võtnud endale "väga raske ülesande, kirjutada moodsa aja nõudeid rahulday ülevaade ühest meie maad puudutavast teadusharust,

mis senini on viljelemist leidnud peamiselt ainult võõrast rahvusest uurijate poolt".³⁴ Retsensent toob välja kolm põhilist momenti, mis teevald seesuguse suurteose kirjutamise raskeks. Esiteks tuli autoril töö ülesehituse huvides kohandada olemasolev uurimismaterjal uue ajaloolise lähtekohaga, mis oli tekkinud seoses Eesti iseseisvumisega, uue käsitusprintsibiiga kaasnes aga oht asendada senine baltisaksa kirjanduse ühekülgne orientatsioon niisama ühekülgse, pahupidi pööratud orientatsiooniga. Teiseks, arrestades Eesti kirjastusolusid, puudusid eeskuju väärivad väljaanded, mistõttu autoril oli raske viia "teadusliku või siis populaarteadusliku raamatuga kaasaskäivaid ideaale" kooskõlla tegelike kirjastusvõimalustega. Kolmandaks, eesti kunsti monograafia jaoks on mitmed valdkonnad ja üksiküsimused veel läbi töötamata ning "autoril jõust üksi ei jätku, et kõiki neid lünki täita". Siinkohal näeb retsensent kahte võimalust: kas loobuda töö kirjutamisest üldse "või jälle astuda tööga, mille puudulikke kohti autor ise kõige paremini tunneb, meie üldiselt kaunis vastutust-tundmatu arvustuse ette, kes mõõdab teda siis mõne teise maa üldteose ideakujuuga, mille valmimisel olid soodsamad olud ja eeltööd".³⁵

J. Vasar hindab Alfred Waga "Eesti kunsti ajaloo" orientatsiooni ja käsitusprintsibi külalitki sobivaks. Baltisaksa ajalooteaduses on Eesti vanemat kunstiajalugu seostatud ikka "Kulturträgertumiga". Iseseisvusaja käsitusates aga, vastupidi, lõigati balti periood ajaloost sageli lihtsalt välja, st. ajaloo üks periood lõpetati Lembituga ja teist alustati ärkamisajaga. J. Vasara arvates on see hinnatav, et Waga on sellistest eelarvamustest vaba. Retsensendil on eesti kunsti küsimuses siiski omapoldsed seisukohad: näiteks arvab ta, et kunstiesemed ja ehitused, mis on loodud ja säilinud Eesti territooriumil, on "eesti kunst". Veel arvab ta, et arrestades teisest rahvusest isikute ülekaalu eesti vanemas kunstiajaloolos, olnuks raamatus otstarbekohasem asendada "eesti kunst" soomlaste kunstiajaloo eeskujul territooriale tähendusega terminiga "Eesti kunst". Samuti jäab J. Vasarale küsitavaks sisuline vastuolu: miks Waga, analüüsides mõjutusi Eesti kunstis, kritiseerib samas jälle prof. H. Kjellini vaateid Ojamaa mõjust vanematele kodakirikutele? Nii selle probleemi käsitlese kui ka

³³ A. Waga. Eesti kunsti ajaloost Julius Gensis'i arvustuse puhul. – Olion 1933, nr. 1, lk. 43.

³⁴ J. Vasar. Alfred Vaga: Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: Keskaeg. Saksakeelse referraadiga kokku 357 lk. Hind 9 kr. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Tartu 1932. – Eesti Kirjandus 1932, nr. 12, lk 626.
³⁵ J. Vasar. Alfred Waga..., lk. 626.

kogu raamatu puhul jätab retsensendi arvates soovida viidete puudumine tekstis, selle all kannatab kogu töö teaduslik külg – ei eristu selgelt autorit seisukohad ja omal käel ette võetud uurimused. Retsensent tõstab siiski esile temale silma jäänud uudsed kunstiajaloolised momendid: keskaegse raidkunsti ja Tallinna arhitektuuri ehitusloolised andmed, Eesti kindlusarhitektuuri mõju kiriklikule arhitektuurile, mitmete kirikute andmete stiilikriitiline analüüs ja täpsustamine jne. Sealjuures juhitakse veel tähelepanu Alfred Waga seisukohale, mille järgi arhitektuuri stiilivormide areng Eestis on seostatav puhtsöjaliste teguretega.

J. Vasar leiab, et "Vaga raamat pakub palju uut ja omapäras Eesti kunstiajaloo esimeses perioodis" ja lisab hinnangu: "Üldilmelt on teos kompromiss teadusliku ja populaarteadeusliku käsiltuse vahel."³⁶

Elsbet (Elisabeth) Pareki artikkel "Alfred Vaga. Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: Keskaeg. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus 1932" Akadeemilise Ajaloo Seltsi häälekandjas on oma hinnangus võrreldav J. Vasara omaga. Retsensent nimetab Alfred Waga kunstiajalooliste uurimuste ja materjalide koondamist Eesti kunstiajaloo raamatusse "tänuväärseks tööks". Samas avaldatakse kahetsust, et teos pole kirjutatud nii ladusalt ega kokkuvõtluskult, et olla populaarteadeuslik. Teisest küljest ei luba autori otsus loobuda kasutatud allikatele viitamisest ja raamatu metoodilise külje nörkust pretendeerida teadusliku töö nimele. "Teos on midagi kahepaikset ja jätab sellepäras ebamäärase mulje."³⁷ Polemiseerides raamatu eessõnas esitatuga ütleb retsensent, et "Eesti kunsti ajaloo" puhul ei oska lugeja hinnata, kelle seisukoha, uurimuse, dateeringuga on ühel või teisel juhul tegemist, "kus algavad autori iseseisvad uurimused või kus pöhjeneb kunstiteoste käsitus vaid endisel literatuuril". Kui A. Waga on omaaegset kunstiajaloolist kirjandust nimetanud "väga pealiskaudseks" ja "ebatäpseks", siis retsensendi arvates oleks olnud võimalus kasutada ka häid ja põhjalikke kunstiajaloolisi uurimusi, mida Waga pole isegi maininud. Küll on ta kasutanud Akadeemilise Kirjandusühingu "provisooset" ja "mitmeti puudulikku" kunstiajaloo oskussõnastiku, kuigi Waga enda poolt on see "suuremalt osalt tarvitamiskõlbmatuks tunnistatud".

Retsensent näeb raamatu positiivse joone-na sõjalise arhitektuuri esiletõstmist Eesti keskaegse sakraalarhitektuuri kontekstis.³⁸ Kirjutaja arvab, et A. Waga võinuks oma seisukohta romaanis mõju säilimisest kindlusarhitektuuris gooti ajal laiendada ka kirikuarhitektuurile. Samas küsib asjatundlik arvustaja, miks on autor, analüüsides Eesti keskaegset kirikuarhitektuuri, grupeerinud sakraalehitused tüüpide järgi. – Ülevaatlikuma pildi andnuks kirikute käsitlemine kronoloogilises järjekorras. Retsensent kahtleb mitme kiriku dateeringus, ehituskirjelduste andmete täpsuses ja muuski, ning heidab Wagale ette H. Kjellini ja O. Freymuthi uurimuslike artiklite pealis-kaudset läbitötämist. Nii nagu Juhani Vasar, märgib ka retsensent ära A. Waga sisuliselt vastuolulise käsitoluse Ojamaa kunsti mõjudest Karja ja Ambla kiriku arhitektuurile. Lisaks peab kirjutaja raamatu puuduseks seda, et keskaegse ehituskunsti käsitolusest on välja jäetud Hiumaa kirikud, Petseri klooster jm. Lõpetuseks hindab retsensent Alfred Waga väite, et Eestil on mõju avaldam osa "Balti-Põhja-ala" maade kultuuriruumis, "uudseks" ja "sümpaatseks" ning peab tänuväärseks, kui autor jätkaks uurimust Eesti kindlusarhitektuuri mõjudest Soomes.³⁹

1935. aastal, mil ikka veel loodetakse "Eesti kunsti ajalugu" II ja III osa ilmumist, avaldab Rasmus Kangro-Pool ajakirjas Looming artikli "Meie viimase aja kunstikirjandus", kus muu hulgas peatub ka Alfred Waga kunstiajaloo raamatul: "See on autori oma algatusel, hoolel ja vaeval sündinud ja laseb paista, et teos lõplikul kujul võiks oma alla võtta 3–4 annet. See teos tuli ilma võrdlemisi suure käraga. Esmajoones löödi lahing keelemeestega, et kas teoses meie pealinna on õigem nimetada Tallinn või Tallinna. See andis tundmuse, nagu käiks võitlus viimse teadusliku peenisuse eest. Kui aga raamat ilmus, siis nägime, et see polnudki nii viimseni teaduslikult distsiplinääritud töö, vaid oli juba oma iseloomust teadusliku ja populaarteadeusliku töö vahepealne

³⁶ J. Vasar. Alfred Waga..., lk. 626.

³⁷ E. Parek. Alfred Vaga. Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: keskaeg. Eesti kirjanduse Seltsi kirjastus 1932. – Ajalooline Ajakiri 1933, nr. 2, lk. 125.

³⁸ E. Parek. Alfred Vaga..., lk. 126.

³⁹ E. Parek. Alfred Vaga..., lk. 126.

[—]. Kui meil ülikooli kunstiajaloo kabinet kõige muu töö kõrval võtaks oma eriliseks ülesandeks eesti kunstielu ja rakendaks üliõpilasi üksikmomentide uurimisele, materjalide hankimisele ja läbitöötamisele, siis tasandaksime teed sellele, et meil tõesti kord võiks teostada teaduslik eesti kunsti ajalugu.”⁴⁰

R. Kangro-Pool kahtleb ka Waga poolt esititud “eesti kunsti” mõiste tõlgenduses, pidades seda oma aja kohta liiga julgeks käsitluseks.

1930-ndatel aastatel vajas Eesti kunsti ajalugu veel arenguruumi, kuid poleemika eesti kunsti mõistmisest ja selle ajaloolistest piiridest oli Alfred Waga poolt kunstiteaduslikus mõttes juba algatatud. “Balti kunst” ja “eesti kunst”, territoriaalsuse aspekti rõhutavad “Eesti kunst”, “Eestimaa kujutav kunst” ning “kunstide ajalugu Eestis” omandasid kõnesoleval aastakünnel sügavama ajaloolis-politiilise ja tunnetuslike tähenduse.

Alfred Waga “Eesti kunsti ajalugu” II ja III osa jäidki trükis ilmumata. Kultuuriloolises arhiivis on säilinud EKS-i büroojuhataja H. Everti käekirjas märkmed 1938. aasta maist, et “Eesti kunsti ajalugu” kaks osa võiksid ilmuma hakata 1939. aastal; “enam vähem samas mahus, nagu esimene raamat”; suurema formaadiga ja luksuslikumas väljaandes, “nagu V. Vaga kunstiajalugu”⁴¹; “otsust vajab sügiseks”; “tuleb tagasi peale pühi” jne. Märkuste hulgas on veel üks täpsustus – “käsikirjaga takistusi ei ole”.

Aastakümneid hiljem pole võimalik vastata küsimusele, miks ei jõudnud Alfred Waga käsikirja järgmised poognad trüki, juhul muidugi, kui autoril oli teine ja kolmas osa tervikuna valmis. Kuid mõne aja möödudes – juba 1940. aastal, täidab selle lünga kirjastuse O.-Ü. “Loodus” poolt vihikutena välja antud Voldemar Vaga “Eesti kunst”, alapealkirjaga “Kunstide ajalugu Eestis keskajast meie päevini”. Kunstiteadusliku mõtte kontekstis kaotasid Alfred Waga kirjastamata materjalid peagi oma tähtsuse.

**Mari Nõmmela
(1950)**

Lõpetanud 1977. aastal kunstiajaloolasena Tartu ülikooli. 1993. aastast magister. Avaldanud kunstikriitikat, koostanud ja toimetanud katalooge, artiklite kogumikke ja TKM-i teatmikke. Uurimisteemadeks on olnud Eesti Kultuurkapitali (1924–1940) tegevus, eesti kunsti välisnäitused, Tartu Riiklik Kunstiinstituut jms.

⁴⁰ R. Kangro-Pool. Meri viimase aja kunstikirjanduses. – Looming 1935, nr. 1, lk. 76.

⁴¹ Silmas on peetud 1937. aastal ilmunud V. Vaga “Üldist kunstiajalugu”.